

Antonio Colinas

**Sredozemni duh i
književno stvaranje**

Prijevod sa španskog Jusuf A. Hećimović

BALKANSKI KNJIŽEVNI GLASNIK
MMX

Sredozemni duh i književno stvaranje

Jednoj temi, poput ove koju postavljamo - "*Sredozemni duh i književno stvaranje*" - nije moguće pristupiti a da se, već u uvodu, ne zapitamo za temeljno značenje ta dva izraza: "*sredozemni duh*" i "*književno stvaranje*". Postoji li jedan opći duh - duh kao uzor - svima i svakoj pojedinoj od kultura koje su cvale na obalama Sredozemnog mora? Ima li sve ono grčkolatinsko nekakve veze s drugim kulturama toliko određenim u povijesti religija i misli kao što su arapska ili židovska? Može li tajanstveni egipatski svijet – toliko svojstven svemu što je "onosstrano" – imati nešto zajedničko s iberskom kulturom? Stvarnost otokâ ovoga mora – otoka toliko raspršenih, a istovremeno u tolikom skladu – ima li neke veze sa onom drugom stvarnosti, koja se živi u unutrašnjosti nekih zemalja koje nemaju more, ali koje su očevidno sredozemne: *Mikena, Firenca, Teba, Granada*? Te velike i uzorne raznolike kulture, kako mogu imati zajednički *duh*?

A ipak, izvan svake sumnje, znamo da je postojao (i postoji) onaj nepatvoreni, zajednički, sredozemni duh tih različitih kultura (koje će se ponekad sukobljavati na vrlo surov način), ta međusobna povezanost koja se uvijek održava među njima, to prelijevanje ideja, strasti i – u ne malo slučajeva – njihovo međusobno stapanje. Postoji, naravno, vr-

lo uska povezanost među narodima toga mora radi komunikacije, razmjene i, istovremeno – vjerujem – radi veoma moćnog zemljopisnog razloga: poradi prisustva – usred te niske naroda – *mora*. Jedno more koje zasigurno više nalikuje na veliko jezero.

Kulture i ideje i ljudi su različiti, kako tvrdi *Espriu*, ali su one i oni rasli i pojavili se u istoj stvarnosti: onoj toga gotovo zatvorenog i ograničenog mora, na kojem su podjednako lutale oči; ono more s kojim se trebalo boriti, ali koje je istovremeno dopuštalo, već od Starine, tri određena i sustavna pomorska puta, već prema godišnjem dobu: dva obalna i jedan međuotočni. To se more, tamo u dnu – iza Heraklovih stuba – otvaralo prema kraju zemlje, prema izgubljenim civilizacijama ili tko zna prema kakvim sve provalijama, odakle se odvažne ekspedicije nisu uvijek vraćale.

Tako se događa, na primjer, na kraju XXVI pjevanja Danteovog *Pakla*, gdje se izlaže situacija koju sam ja, u skladu s odisejskom težnjom, prihvatio u VIII pjevanju svoje knjige *Noć s druge strane noći*. U toj poemi Dante prikazuje Odiseja pohlepniim za znanjem, koji želi otići i dalje od stupova, koje je Heraklo označio kao granicu ljudskim bićima. Danteova je priča rječita, jer Odisej predstavlja ljudsko biće koje zna da se rodilo za nešto više od života životinje (*viver come brutti*), pohlepan na vrlin i znanje (*virtute e conoscenza*) i u čemu ga nije zaustavila niti bespogovorna ljubav njegove diskretne Penelope.

Odisej će platiti taj prijestup za spoznajom, jer je zabranjena ljudskim bićima želja da prekorače crtu *spoznajnog*. I to je razlog zašto ga nalazimo u

Danteovom *Paklu* među najtežim grijesnicima. Nešto se slično dogodilo na putovanju Argonauta, gdje nam se skreće pažnja na onaj isti dojam jedne vrste putovanja punog pogibelji i beskraja: "Oni nisu znali – piše Apolonije Rođanin – da li su putovali Hadom ili vodom, i povjerali su moru svoj povratak, a da ne znaju kamo ih je vodilo". Unatoč tomu što putnici sobom vode šamanskog maga Orfeja, niti vođa putovanja, *Jason*, se nije mogao spasiti tragičnog kraja. Ovu je pripovijest, osim Apolonija, ispričao i Euripid u *Medeji*. Tako što je i onda Sredozemlje bilo zemlja krajnosti, simbolički je predstavljalo u jednom od svojih ekstrema stvarnost, koja se nalazi iznad stvarnosti, nepojmljiva stvarnosti.

Međutim, da se i ne ide tako daleko, žitelji Starine su već znali da je protegnutost njihovog mora bila *druga stvarnost*, to jest, jedna stvarnost koja se nalazila na granicama života i koja je, u stanovitosti mjeri, izvan one druge stvarnosti – sigurne ili teške – koju predstavljaju nacije i narodi svaki za sebe. More je stvarnost koja nudi opasnost, tajnu i, također, slobodu. Tko se još i danas – pred širinom morskom – ne osjeća slobodnim, ne oslobađa svoju misao od opsesija i srce od strahova, te ne stječe ponovo slobodu? Nije rijetko da je zbog toga to more – unatoč idejama, patnjama i ratovima – dobilo već u Starini pridjev *nostrum*. Bez obzira na razlike, pogled seljaka, pastira, mornara, trgovca se susretao sa zajedničkom stvarnošću; jednom stvarnošću učinjenom od apstraktnih i tananih stvari: morskim janjčićima, mjesecima, vodama, prirodnim počeli-ma, radu i vremenskim mijenama, noćnim zvijezdama i, nadasve, svjetlosti. Svjetlost koja će možda

biti najuzvišeniji simbol toga mora. O znakovima i simbolima sredozemne kulture – toliko značajne za upoznavanje i vrednovanje same – govorit ćemo u nastavku.

Sada, ono što je važno istaknuti je da u svakom slučaju postoji sredozemni *zajednički duh* i da upravo – odavde potječe pogibelj i veličina te ideje – pomoću tog zajedničkog duha sredozemni narodi nude svoje najbolje primjere; taj zajednički duh koji iznad ideja i stvarnih imena, datuma i događaja povijesnog karaktera, govori *univerzalnim* govorom. Ovdje se ukorijenjuje, prema mome sudu, ono najbolje što smatramo sredozemnim duhom: univerzaliziran način postojanja i osjećanja. (I što ima malo zajedničkog, ovaj liberalan način postojanja i osjećanja sa izdancima lokalizama, nacionalizama i integrizama koji upravo sada – na vratima XXI stoljeća – se pomaljavaju na ovim obalama!).

Razmišljajući tako, zapažamo u svemu ono veće što postoji u ljudskom biću: njegov razbor (ili zajednički osjećaj), jednostavan i prirodan način življenja, humanizam u ophođenju, osjećaj slobode. Vrednovana zatim ta četiri dara – razbor, prirodan život, humanizam i sloboda – opažamo da su to vrijednosti koje su u našim danima u opasnosti i da, u skladu s tim, i te kako možemo reći da je njihovo očuvanje bdijenje nad budućnosti humanizma. Moramo zamijetiti da krećemo prema jednom masificiranom i mehanicističkom svijetu, agresivnom prema prirodi i punom ratnih napetosti, što znači da je ljudsko biće izgubilo te vrijednosti a koje su bile paradigmatične u sredozemnom prostoru.

Rečeno to, nema sumnje da spas Humanizma ide usko povezan sa spasom sredozemne kulture, njegovog mora i, napokon, njegovog *duha*. Nije stoga rijetko da su se, već od prije nekoliko desetljeća, mislioci i stratezi, pjesnici i političari, usredotočili na taj *treći put* da bi riješili probleme koji predstavlja *sredozemni put*. Taj treći put je iznio na vrlo jasan način u jednom tekstu Miguel Ángel Moratinos, Generalni direktor Srednjeg istoka, tekst koji mi je dospio u ruke u vrijeme dok sam sređivao ovaj esej. U tom tekstu se dovode u sklad na vrlo sintetički način rješenja – fizička i filozofska, duhovna i humanistička, kulturna i povijesna, ekonomska i politička našeg "sredozemnog bitka". Taj "bitak", koji ima svoje korijene u jednom veoma trajnom okruženju, kao što su: priroda i opsesija za porijeklom stvari, tri monoteističke religije i obiteljska i gostoljubiva ravnoteža, zajednička kultura i tolerancija, zaštita sredine i žar za složnim dijalogom.

To jest, nasuprot jednoj ukorijenjenoj i razbijačkoj podijeli između jedne sjeverne kulture i jedne južne kulture, između jedne kulture temeljno anglosaksonske i jedne kulture trećeg svijeta, kulture bogatih i kulture siromašnih, jedne kulture materijalnog usmjerenja i druge još uvijek podvrgnute primitivizmu (i istini) misterije i ritualnog; sredozemna stvarnost nam nudi onaj treći put koji bi trebao uskladiti razbor i prilagodljivost, koji teži približavanju kultura i religija, koji ujedinjuje ideje da bi ih oplodila, koji uklanja nepravde i nametanja, koji pretapa utjecaje, vodi dijaloge, i usklađuje.

Nije rijetko da s tog gledišta društvo vidi u postupnom porastu ksenofobije, rasizma i nejedna-

kih emigrantskih pomicanja (i nadasve u ekonomskoj neravnoteži) zla, koja mogu teško poremetiti suživot u našem vremenu. Ta istrošena i kompleksna ponašanja i propadanje prirode su velika zla, koja će bez sumnje unakaziti kraj stoljeća i koja nam predskazuju početak idućeg punog opasnosti. Govoreći o propadanju prirode ne smijemo zaboraviti da u tome igra značajnu ulogu propadanje Sredozemnog mora, koje se pretvorilo u područje za izlivanje otpadnih voda za neka od najindustrijaliziranih krajeva sredozemlja.

Ali, nasuprot razdoru sjever-jug, nasuprot Sredozemlju koje je samo napeta granica suprotnosti, više ga volimo vidjeti kao mozaik koji obuhvaća različite rase, jezike, narode, ideje i osjećaje. Sve vrijedi, ali da se uvijek poštuje zajednička stvarnost koju nudi ona druga “nacija” – bez zemlje, dakako, bez ideja i bez emocija – koja je more. Sve vrijedi i uvijek je moguće da smo vjerni toj stvarnosti, prožetoj bezvremenošću što je morski prostor i njegove obale; stvarnost – već smo rekli – koja zahtijeva jednostavnost i prirodnost u životu i jedan jasan stupanj slobode; dar ili težnja, ovo posljednje koje tema definira kao način osjećanja i mišljenja (*bitka*), koje završava tamo gdje počinje sloboda za ostale.

Sloboda je, vjerujem, nešto istovremeno obojeno štovanjem i prihvaćanjem, nešto što se prima – drugi dar – odraz nečega što je iznad poimljivog – tajanstvenog – i što poslije čovjek prenosi na svoja stvaralačka djela. Sloboda, naravno, donosi sredozemnom čovjeku peti dar, koji je također ključan u sredozemnim kulturama: dar življenja za uzvišeno. Čovjek toga mora će živjeti u skladu ili u borbi s

morem, ali će istovremeno znati da postoji druga stvarnost bez obličja za kojom ne prestajemo žudjeti i prema kojoj ne prestaje teći ljudski život. Smrt će biti granica i prag tog težnji. Smrt ili ona ideja o smrti, viđena kao druga stvarnost nazočna je u tragediji, u mistici, u uzvišenoj misli.

Upravo sam govorio da sredozemni čovjek ima potrebu za projekcijom i prenošenjem slobode, svjetla vlastite spoznaje koja mu se objavila. Tako dolazimo do drugog koncepta mog izlaganja: *književnog stvaranja*. Od Starine čovjek ovog mora projicira svoje ideje i svoja pitanja, svoje znanje preko svojih djela umjetničkog stvaranja; neke od najznačajnijih su književna djela. I ovdje je, u svakom slučaju, *sredozemni duh* – govoreći planetarno – primjer. Ne može se zamisliti kultura Humanizma – njegov napredak – bez stapanja između filozofije i znanosti, koje se postavilo već u predsokratovskim vremenima, bez grčkolatinskog pjesništva, bez Platona i neoplatoničara, bez mudrih biblijskih knjiga, bez kršćanstva, bez arapskog pjesništva i mistike (koje se stapaju u izvanrednim poetskim stvaranjima Dantea, Rajmunda Llulla ili Svetog Ivana od Križa). Ne može se razumjeti vrednovanje i pretapanje najbolje kulture Starine bez talijanskog Preporoda.

Niti se može razumjeti ta težnja načinjena od prirode i pakla, patnje i slobode, što je bio Romanticizam – tako kao i političke ideje koje je taj pokret izazvao – a da nemamo na umu da su njegove predstave tražile na Sredozemlju ogledalo za svoje ideje. Također jasnoća i sklad, koje su se opirale njegovim ogorčenim idejama, njegovom žaru da ode dalje preko osjetilnih puteva. Plodna i dobro shva-

ćena te veoma nužna ideja – na neki način opća – "ponovog otkrivanja" Sredozemlja, što su vrlo probitačno na točan i očevidan način učinili sjevernjaci, ili stranci na ovom moru; ideja – ona od općenitih – na koje će neki od čitatelja ovih redaka vjerojatno misliti u ovim trenutcima sa sladostrasnom ironijom.

Najcrnji i najgrublji krajolici – puni provalija i turobnih svjetala – onih Caspara Davida Friedricha, na primjer – naći će se nadomješteni sa promatranjem (ili sanjanjem) veoma mirnog prostora, onog u kojem, prema Goetheu, blistaju "limunovi u cvatu"; onaj prostor u kojem za Keatsa su "istina i ljepota" ista stvar i u kojem za Shelleya "ga svemoć božanska smiruje u potpunosti". Također ono mjesto u kojem po Hölderlinu "pjesme su milostive, a sjene svete". Cijenit ćemo da ta imena, koja sam naveo, nisu tipično ljudi iznikli na obalama Sredozemlja. Nema ni jednog boljeg dokaza da Sredozemlje izaziva znanja i potiče na isprepletanje kultura, koje ovaj fenomen sjevernjačkih i srednjeeuropskih romantičara "otkrivanjem" Sredozemlja, izvlače iz njegovih svjetala i djela vječne istine i svjetla. Tako da se u dnu stare opće ideje "otkrića Sredozemlja" nalazi također duboka istina.

Taj posljednji stih koji sam naveo iz Hölderlinovog *Arhipelaga*, isto kao i prijašnje, ističu vrlo dobro istančanu sredozemnu stvarnost, koju sam imao namjeru obuhvatiti do sada. U njoj su, istina, ljepota, Božanstvenost, mir, pjesme, milosrđe, sveto, simboli jedne egzistencijalne i estetske uzvišenosti. Da je ljudska pjesma milostiva i da su sjene – to jest, sve ono što ima tamnu stranu u životu –

posvećene, dokazuju da je biće uspostavilo svoju ravnotežu. Ili barem zna gdje se ravnoteža može nalaziti: u jednoj umjerenoj i odmjerenoj stvarnosti. Pitanje mjere...! Naličje ili sinonim onoga "ništa pretjeranog" što se čitalo na pročeljima svetih grčkih gradova.

Dakle, sredozemna je stvarnost dragocjena, primjerna, dostojna da bude sačuvana i bujna u svojim primjerima; ne samo po onom što je u samoj sebi i u svojim bićima, nego zbog djela koja ona potiče i kojoj ona sazrijevaju i, uistino, kako smo već rekli, zbog književnih djela koja – neka mi bude dopušten drugi opći izraz – je ta stvarnost uvijek *nadahnjivala*. Takvo jedinstveno nadahnuće – u svom najčišćem značenju – ne kao nešto kratkotrajno i izbjegavajuće, nego u *ritmu*, je drugi od odlučnijih ključeva sredozemnog duha. Ritam koji širi taj dah i koji su hezikijastički monasi primali ne znam iz kojih dalekih istočnjačkih izvora. Podsjetimo se da nam kratka i tajnovita biografija oca svih mističara, što je bio Lao Ce, priča kako je jednog dana nestao u pravcu Zapada jašući na bivolu. Meni se uvijek sviđala igra s idejom te pretpostavka da je on, ili njegovo učenje, jednog dana doprlo do nepoznatog mjesta u Maloj Aziji, gdje je stvorio koloniju koja će postati izvor europskog znanja univerzalnog karaktera.

Ovaj će se isti tip znanja u svoje vrijeme širiti preko autora poput Heraklita, kod kojeg su tajanstvenost, enigme i hermetizam koncepata bili istovremeno puni posebnog sjaja. S razlogom se reklo da „već dvadeset i pet stoljeća Heraklitova vatra nije prestala goriti, dok su se znanstveni sustavi gasili

jedan za drugim” (Jean Brun, *Heráclito*, str. 15). Kod Heraklita se isto tako nalazi taj *sklad suprotnosti*, istočnjačkog porijekla – taj, čija mi se pretpostavka sviđa da ga je donio Lao Ce na svom legendarnom putu prema Zapadu – kojim se toliko napajao sredozemni duh i u kojem se možda nalazi temelj najboljega u tom duhu. „Sve je jedno”, „skriveni sklad vrijedi više nego vidljivi”, „oni koji traže zlato kopaju mnogo a nalaze malo”, „nužnije je ugasiti prekomjernost nego vatru...”. Od mudrih istančanosti, poput ovih, izgrađena je Heraklitova misao u kojoj se sredozemni duh ogleda i katakada širi na neopaziv način.

Heraklit je bio autor slijedeće misli koja nas vodi do drugog ključa sredozemnog duha: „Mudrost se sastoji samo u jednoj stvari: u poznavanju ideje da sve upravlja preko svijuju stvari”. To jest, samo zna onaj tko opaža, onaj tko promatra. Jer, sredozemni čovjek stječe svoju slobodu i stvara svoja djela kroz proces *kontemplacije*. Sloboda i znanje se jednostavno objavljuju čovjeku s ovog mora jer promatra jer, kako ističe Heraklit, promatra „stvari”, vjeruje u prirodu i ostaje joj vjeran. I kamo napokon vodi kontemplacija? Kontemplacija na kraju vodi onom što je Mircea Eliade nazvao *temeljni prostor*, prirodno mjesto – općenito lišeno povijesnih znakova – gdje ljudsko biće bez ograde postavlja pitanja. Biće pita da bi olakšalo svoju strepnju, biće pita da bi saznalo ono što ne zna.

Ta će nam dva autora vrlo dobro poslužiti da bi se istakla ta tako značajna ideja, tako sredozemna: ideja da kada ljudsko biće promatra, tada mu se objavljuju istine u temeljnom prostoru, u privile-

giranom prostoru. U mojoj knjizi *Prvi smisao poetske riječi* (El sentido primero de la palabra poética), postoji poglavlje – komplementarno stranicama koje sada pišem – pod nazivom „Sredozemni krajolik i lirska teorija”, u kojem spominjem Hesioda kao prvog pjesnika, koji sam sebe kao takvog imenuje. On nam kaže na početku svoje *Teogonije* da su mu se Muze približile, dok je čuvao svoje stado na livadama Monte Helicon, da bi mu ulile božanstveni glas, dar za pjevanje. Ova komunikacija se dogodila na jednom odvojenom mjestu. Pastir-pjesnik ne čini drugo do promatranja. I možda – kao Leopardijev azijski pastir – pita zvijezde i svjetlo: *Che fai tu, luna in ciel? (...) a che vale / al pastor la sua vita / la vostra vita a voi? dimmi: ove tende / Questo vagar mio breve / Il tuo corso inmortale? (...) A che tante facelle? (...) che vuol dir questa / solitudine immensa? ed io che sono?* [Što ti radiš na nebu, mjesec? (...) čemu služi / pastiru život / a vama vaš? reci mi: čemu teži / Ovo moje kratko lutanje / Tvoje besmrtno kruženje? (...) Čemu toliko svjetlo? (...) što znači ta / beskrajna osamljenost? a ja, što sam ja?]

A ja, tko sam ja? To je vrlo jednostavno pitanje, vrlo elementarno, na koje su Sredozemni pisci pokušali naći odgovor na dva načina: ili temeljito razmišljajući (postavljajući si pitanja poput pastira u Leopardijevoj pjesmi) ili temeljito osjećajući (u stanju zablude, opijenosti, kada se ne razmišlja, nego se jednostavno osjeća i prima poruka koju Božanstvo dopušta). Ovo drugo rješenje - premda na vrlo ekstreman i neprihvatljiv način za bezvjerne pjesnike našeg vremena – se vrlo dobro odrazilo u jednom odjeljku jednog ranog Platonovog dijaloga:

„(Pjesnik) nije u stanju da stvara prije nego bude nadahnut bogom, koji se nalazi izvan njega, niti prije nego prestao biti gospodar svojeg razuma” (Ion).

Postoji ipak u sredozemnom čovjeku to dvos-truko djelovanje prema spoznaji – ono o osjećanju i o razmišljanju – koja će se dogoditi u dvjema od najjasnijih vrsta rođenih na obalama ovog mora: u lirici i u filozofiji. Nama, Europljanima, je drago reći da su to vrste koje su rođene na obalama ovog mora, u Grčkoj. Meni se, u svakom slučaju, uvijek dopada ostaviti slobodan put utjecajima Istoka, misliti da naše najprimitivnije – kao prve – spoznaj-ne forme – orfizam, pitagorizam, čudesno znanje Heraklitovog dualizma i jedinstva – se napajaju, kako sam već ranije pretpostavio, iz istočnjačkih izvora. Postoji jedno moguće i nejasno prelijevanje ideja kroz neka mjesta u Maloj Aziji, preko obala Jonskog mora, što Hölderlinu nije prošlo nezapaženo. Međutim ne smije se svakako zaboraviti putovanja Platona i drugih mislioca u Egipat, ili vojni upad Aleksandra Velikog sve do Pundžaba, u Indiji, u potragu ne zna se sve kakvih izvora znanja. U Asokaovim *Ediktima svetog zakona*, koje je vrlo jasno i mudro preveo te napisao uvod Rodriguez Adrados, nalazimo mnoge od ovih značajnih ključeva koje komentiramo. Istok i Zapad se stapaju i miješaju, prelijevaju, filtriraju, obogaćuju preko duhovnih pokreta, skupina i autora. Tako, gnosticizam, Pustinjnski oci, navedeni Asokini zakoni, Origenova djela, Pseudodionizije, Hermes Trimegist, Sveti Augustin, Aleksandrijska škola i, na vrlo poseban način, kršćanski, arapski i židovski mistici.

Tako da taj prostor sredozemnih obala, ti krševiti obronci i strme obale koje gledaju na jedno divno more, bit će odlučujući za stvaranje sredozemne kulture. U tom prostoru u početku je bio samo pastir koji je promatrao, međutim kasnije se podigao mali hram ili pustinjačko obitavalište, a nakon toga velika poluokrugla kamena kazališta, samostani, palače koje su, na kraju, činile dobro urbanizirane i prekrasne gradove. S jedne na drugu obalu Sredozemlja ponavljaju se ti temeljni prostori u kojima ljudsko biće postavlja odlučna pitanja i dobiva odgovore. Tako se rađaju enklave kao što su Delfi, Sunion, Epidaur, Siracusa, Pest, Kartaga, Aleksandrija, Rim, Atos... Lista takvih enklava odlučujućih za duh ovog mora bila bi beskrajna.

Međutim, sredozemni čovjek ne živi u zaleđu toga mora. On u svakom slučaju putuje, on ostavlja krševite obale i otiskuje se u potragu za istinom preko onog što Homer prepoznaje kao *vinoso ponto* (vinasto more) ili *el mar de color violeta* (more ljubičaste boje). Poslije ćemo se sjetiti već značajnog imena Rajmunda Llulla: on će se boriti sa njegovim idejama i vjerovanjima, prihvatit će ih, preraditi ih i pokušati ih nametnuti. Za to će morati putovati. On je bio onaj od izuzetnih sredozemaca koji će uskladiti djelovanje sa promatranjem. U spokoju i tišini svog utočišta Miramara, možda će konačno naći istinu koju mu nisu udijelile njegove strasti putnika i, naravno, stanovita njemu svojstvena dogmatska žar teških vremena u kojima mu je dopalo živjeti.

Ipak je u tom posredovanju izišlo Homerovo ime. U svoje dvije velike poeme – *Ilijadi* i *Odiseji* – dakako da nam se već nudi jedna kozmogonija sre-

dozemnog čovjeka. Ljudsko iskustvo i snovi postaju živo stvaranje u tim tekstovima, stvaranje u svom čistom stanju. U njima ćemo susresti najokrutnije ratničke podvige i najkrotkija sanjarenja. Homer u *Ilijadi* daje obrise, daje potku onoga što će grčki tračičari potanko analizirati: osveta, pravda, red, krivnja, ljubavi i mržnje i, nadasve, ona strašna nazočnost hada ili sudbine, kako izgleda da se igraju sa ljudskim životima iza leđa bez obzira što su oni odlučili. Ali, dogodit će se u *Odiseji*, gdje se stvarnost i nestvarnost, ljudska volja i stroge odluke Božanstava miješaju, stvarajući splet koji nas danas još uvijek iznenađuje svojom vjerodostojnošću, poetičnošću i, nadasve, sposobnošću da u nama probudi mitove i simbole. Sada, ljudsko biće koje pita i promatra želi otići *u onostranost*, kako smo vidjeli u Danteovom odlomku. Zbog toga će od mora učiniti novi *temeljni prostor*. Jedna epizoda, ona poput homerske sa sirenama, bit će njegov najradikalniji izraz. Sada kada ljudsko biće želi otići preko granica, kada želi saznati tajnu, mora biti privezano za brodski jarbol jer nije samo u opasnosti da izgubi razum, nego i život.

Vjerojatno je također da taj homerski odlomak ističe jednu od najstarijih težnji stanovnika toga mora: onu o potrazi za skladom, onu o susretu s istinom (ili s *ritmom* ili *osjećajem*) koja poništava krajnosti, koja lomi okrutne dualizme koji u svakom trenu raspolučuju ljudsko biće. U početcima ove težnje nalazi se drugi mitski poeta našeg mora i njegovih dogodovština: Orfej. Govorili smo o susretu s *istinom* ili s *osjećajem*. Ovdje imamo još jedan put odražena dva puta spoznaje: onaj srca i onaj ra-

zuma, lirike i misli, božanstvenog i zakonâ koje ljudi postavljaju. Poema, pjesma, molitva, pjevanje psalama, glazba, *ritam* u jednoj riječi, bit će sredstva za postignuće toga sklada koji živat obično ne udjeljuje. Ili da bi se suprodstavilo sili strašnog Hada.

Čovjek ne pjeva ili moli samo iz razloga „eskapizma”, da bi pobjegao od stvarnosti, nego da bi se suprotstavio toj stvarnosti, da bi došao u doticaj s Vrhunaravnim. Čovjek treba poemu, glazbu, molitvu da bi uspostavio sklad u svojoj svakodnevnici, da bi izgadio krajnosti, da bi se stavio u sklad s Jednim koje Sveopće predpostavlja. „Sve je Jedno i sve je različito”, napisao je Platon s nekoliko riječi koje više podsjećaju na one koje Grci i Rimljani prepoznaju kao gimnosofističke, to jest, one primitivnih mislioca Istoka.

Po mom sudu, neki pjesnici ovog mora su bili oni koji su znali bolje uskladiti svoju riječ s svijetom koji ih je okruživao. Od Homera do Horacija, od Dantea do Fray Luisa de Leóna, od Valéryja do Seferisa, od Jorgea Guilléna i Aleixandrea do Espriua i Carlesa Ribe, ovi pjesnici su učinili od poeme mikrokozam sklada. To je kao da je pjesnik obuhvatio u sintezi, u slikama (i uvijek sa dužnom glazbenošću) istinu sa ovog mora. Postoji svakako jedno Sredozemlje rata i putovanja, trgovine i povijesti, ali esencijalno Sredozemlje je ono koje nam objavljuju određeni pjesnici. Oni neće ignorirati napetosti između razuma i srca, pitanja, strepnju koja predpostavlja življenje i, naravno, fenomen smrti, međutim sve će nam to ponuditi pročišćeno iskustvom promatranja, smireno iskustvom promatranja,

usklađeno kontemplativnim iskustvom. Bilo bi preteško prihvatiti ovdje primjere kako pjesnička riječ objavljuje, usklađuje čovjeka.

Spomenuli smo Fray Luisa i podsjetimo se da je on, kao i Leopardi, pjesnik koji postavlja primordijalna i esencijalna pitanja, počinjući već s ovom prvom Platonovom inspiracijom: *¿ Cuándo será que pueda / libre de esta prisión volar al cielo...?* (Kada će biti da mognem/ slobodan od ovog zatvora na nebo uletjeti...?). I Fray Luis nastavlja:

*¿Las almas inmortales,
hechas a bien tamaño,
podrán vivir de sombra y solo enagño? (...)
¿que norte guiará la nave al puerto? (...)
¿Que tienes del pasado
tiempo sino dolor? ¿Cuál es el fruto? (...)*

(Besmrtnne duše,
stvorene po dobroj mjeri,
hoćete li moći živjeti od sjene i same
obmane?
hoće li će sjevernjak lađu u luku odvesti?
Što imaš od prošlog
vremena, doli bol? Kakva je korist?)

Premda osoba koja je rođena u unutrašnjosti zemlje, Fray Luis de León nas podsjeća da je čovjek, koji se nalazi u orbiti sredozemnoga *duha*, također u svojim trenutcima najvećeg sklada gospodar *locus amoenus* (ugodno mjesto). Kod njega je taj kontrast između zamki svijeta i povučena života pa-

radigmatičan. Iz svog vrta „La Flecha”, na obalama rijeke Tormes, ne čini drugo do širenja horacijevog iskustava, a ovaj, istovremeno, ona epikurejska i bukolička starih Grka. Nije rijetko susresti, kako smo već primjetili, tu duboku identifikaciju s bićem i latinskim svijetom kod pisaca unutrašnjosti Europe. Granice sredozemnosti su podosta maglovite i, počesto, udaljene od obala, ljudsko biće je svjesno svojih posljednjih korijena, svoga porijekla. Tako se, na primjer, susreće kod kordoveškog pjesnika Ricarda Moline, glavne figure skupine oko časopisa *Cántico*, Góngore XX stoljeća, koga danas izdavački svijet i književno društvo većma povezuje s tišinama:

*Y ahora me doy cuenta, y esto es
irremediable,
de que no soy un hombre de mi tiempo.
No, yo debí nacer en las islas del mármol,
cuyas playas doradas baña el Mediterráneo.*

(I sada uviđam, a to je neizlječivo,
da nisam čovjek svog vremena.
Ne, ja sam se morao roditi na mramornim
otocima,
čije zlatne plaže Sredozemlje oplakuje.)

A pjesnik, ne samo da je svjestan da pripada, u biti, drugoj zemljopisnoj stvarnosti – onoj koju predstavljaju grčki otoci – nego štoviše priznaje nešto mnogo važnije: da *vrijeme* koje živi nije njegovo, da postoji drugo vrijeme – snažnije, istančanije, iz-

gubljenije vrijeme – u kojem pjesnička riječ pogađa svoj cilj.

Ostajući pri andaluškim pjesnicima sjećam se posljednje od svojih objavljenih knjiga, *Rafael Alberti na Ibizi. Šest tjedana ljeta 1936* (Rafael Alberti en Ibiza. Seis semanas del verano de 1936), u kojoj je kao pozadina iskustvo nekoliko tjedana koje je Alberti proveo na Ibizi ljeta 1936 (izvan domašaja Rata u Španjolskoj), gdje se nalazi pjesnikov ponovni susret s temeljnim prostorom, s blagim prostorom, kojeg je on prepoznao s ogromnim verizmom kao svojim vlastitim „Teokratovim otokom”. Alberti je pjesnik snažno nazočan u našem vremenu i njegov se život promatrao kao život prožet ideologijom i povijesnim iskustvima, ali kada u jednoj knjizi, kao *Povratci iz žive daljine* (Retornos de lo vivo lejano), mora spomenuti dane opasnosti i napetosti to će učiniti pomoću ovakovih stihova:

*Era como una isla de Teócrito. Era
la edad de oro de las olas. Iba
a alzarse Venus de la espuma. Era
la edad de oro de los campos. Iba
Pan nuevamente a repetir su flauta
y Priapo a verterse en los jardines...*

(Bijaše poput Teokritovog otoka. Bijaše
zlatno doba valova. Dizala se
Venera iz pjene. Bijaše
zlatno doba poljâ. Ponovo
je Pan puhao u svoju flautu
a Prijap se razljevao po vrtovima)

Iako se nalazimo usred XX stoljeća, pjesnik mora stopiti mit (Venere) s najstarijim lirizmom (Teokrit) da se ne bi izgubio, da ne bi bio smeten poviješću i njezinim činjenicama, da bi si objasnio svijet, da bi se spasio od okrutne stvarnosti. Venera, Teokrat, Pan, Jeka, Prijap... Po drugi put blagi prostor, mit, bukolički arhetipovi: sredozemna nazočnost i njegov primjer kako toliko stoljeća poslije oplođuju novo vrijeme.

Sve što se nalazi različito i raspeto u ljudskim bićima, rasčlanit će Espriu u dva kratka stiha i, doista, koristeći se starom, otrcanom, i, ako hoćete tako misliti, običnom riječju: ljubav. To su dva stiha koja fiksiraju na izvanredan način različitu a istovremeno jedinstvenu stvarnost koja, u svojoj biti, predpostavlja sredozemni prostor:

*Diversos són els homes y diversos les parles
i han convingut molts noms a un sol amor.*

(Različiti su ljudi i različiti su jezici
i sabrali su se mnoga imena u jednu samu
ljubav.)

Sada je katalonski pjesnik morao upotrijebiti jedno od manje starih sredstava: onu ljubavi kršćanskog korijena koja, kako smo rekli, je drugi od velikih pronalazaka koje su na dale obale ovog mora. Sam Espriu nas podsjeća da iznad ideja i jezika na Sredozemlju *manen el silenci / i la solitud*. (Zapovijedaju tišinu i osamu.)

Espriu će također, vrlo istančano, otkriti stare mitove ovog mora, počinjući s Tezejom, Ariadnom

i labirintom. Također preuzima i fiksira jedan od simbola ovog prostora: groblje. Njemu će posvetiti na vrlo izražajan način knjigu *Cementeri de Sinera*. Kao što će učiniti Valéry u *El cementerio marino*, Espriu nas podsjeća da groblje i smrt koju ovo sadrži nisu druga stvar, nego druga strana svjetla. Sada prostor u kojem se postavljaju pitanja nije više ni bukolički kut djevičanske prirode, niti hram, niti mali grad nagnut nad strmom obalom. Sada je temeljni prostor groblje. Tako da nazočnost smrti, sam njezin uzvišen osjećaj, nije mogao biti uzvišeniji. Ne zaboravimo, zbog toga, da ta žar za nadnaravnim ide dalje od obične nekrofilije; ne zaboravimo da u nekim Cernudinim poemama groblje je samo, u biti, vrt, drugi vrt.

Tako da u svom žaru za kontempalcijom, sintezama i ljubavi, sredozemni pjesnik uspjeva očovječiti štoviše samu smrt. Nitko, u tom smislu, nije to bolje uspio učiniti od Dantea; i doista u tim izvanrednim stihovima smrt voljene se prihvaća s milosrđem, milosrđem do iznad krajnjih granica. Poeta uspjeva vidjeti smrt u pjesmi *Donna pietosa* kao nešto blago i razumljivo samo po sebi, da je smrt boravila u tijelu ljubljene, i da ju je uzela u posjed:

*Morte, assai dolce ti tengo;
tu dei omai esser cosa gentile,
poi che tu se' ne la mia donna stata.*

(O smrti, za nešto vrlo blago te držim:
ti mora da si nešto veoma ljupko,
jer si boravila u tijelu moje ljubljene.)

Ipak, i preko svake smrti, fiorentinski pjesnik je također znao obuhvatiti *soave armonia, dolce tempo che riscalda i colli* (blagi sklad, slatko vrijeme koje grije obronke). Sve to skupa sadrži ljepotu, istinitost, sklad, i sazrijet će između jedne i druge obale njegove domovine, između Jadranskog i Tirenskog mora, na padinama toskanske Firenze. Preporod, već smo to rekli – čiji će Dante biti rani predšasnik – bit će najuspješniji plod toga.

Osim jednostavne prirode, hrama, groblja ili seoca, temeljni prostor koji visi između stijena, nad morem, ili koji traži samoću pješčane plaže, može također predstavljati pustinjačko stanište ili samostan. Drugi pjesnik ovog mora, valensijanac Juan Gil-Albert, ukida samu smrt i neutralizira svu patnju u meditaciji, koju čini pored nekog grčkog samostana. Samostan i njegov prostor nam govore o nečesu što nadilazi smrt, o tišini, o snu:

*... allí quiero entornarte
mundo de mi pasión, cual si una siesta
fuera a dormir en pleno mediodía.*

(... tamo te želim pritvoriti
svijete moje strasti, kao da si besana
sijesta usred punog podneva.)

Ponovo izvire, kako smo vidjeli, odlučana i sugestivna tema kopntemplacije. Kontemplacija i meditacija koje nastaju isključivo izvan zemlje i obala. Jedan pjesnik, poput Seferisa, susrest će u pozadini istog mora onu istinu koju je Espriu našao u mramorima i čempresima globalja: ljubav, ali sa-

da, ne toliko evanđeoskog korijena, nego panteističkog, univerzalnijeg, kozmičkog ako se baš hoće:

*U morskim špiljama
postoji žudnja, postoji ljubav
i ekstaza
tako tvrde kao kuæice morskih puževa.*

Tako da ono nepostojano i ono najprijevarnije nevidljivo postaje najjače i najtvrđe, dakle ima tvrdoću školjkinih oklopa: to je ljubav.

Ljubav kršćanskog korijena, ali prilagođena istinama istočnjačke mudrosti, to jest, univerzalne koja se suzuje i širi s brodovima koji odlaze i dolaze ovim morem, sa stvarnim putovanjima Svetog Pavla u Taršiš. Drugi grčki pjesnik, Ritsos, naći će, nasuprot tomu, more u najelementarnijem, u najgrubljem i najneupotrebljivijem obliku, u nečem što je bez sumnje već Jungova psihologija priznala kao „nerazorivu energiju”: u kamenju. Kamenje...! Drugi od velikih simbola obala ovog mora. Mrtvo kamenje i živo kamenje stupova i nadboja, ono geometrijskih zdanja i poniženih ratom, grmlje i napuštanje plodnih ruševina, izrađeno i izlizano kamenje, Ritsosovo *kamenje ljubavi*:

*... sjediti na kamenju, i čekati;
čekati ponovo, udišući s užitkom
dim vatre mrtvih.*

Disati sa užitkom / dim plamena mrtvih...!
Nalazimo se pred jezikom koji nas podsjeća na onaj drugog autora, kojeg smo već navodili, Heraklita.

Čitajući Ritsosa sjećamo se one tajanstvene misli „Mračnog”: „Duše tragaju u Hadskom boravištu”. Nastavit ćemo dakle koristiti Heraklitovu terminologiju, prije jezika nekih ljudi „vječno pročišćenih”, to jest krajnje preuveličane mudrosti, svjetovne, u čijoj pozadini - dalje od kontemplacije, i vedrine i sklada koji se iz toga može izvesti - postoji štoviše drugi unutrašnji sklad. Također to moramo podvući s Heraklitovim riječima: „Skriveni sklad više vrijedi nego vidljivi sklad”. Taj poziv ima kršćansko naličje u najljepšim stranicama Matejevog evanđelja: „ulazi u tvoju sobu, zatvara vrata i moli”. Bez daljnjeg, došlo je vrijeme unutrašnjeg poznavanja čovjeka, nasuprot ona druga dva koja počinjemo zapažati: poznavanje razmišljanja na trgu i osjećaj pjesnika i glazbenika.

Svakako da postoji nešto u ljudskoj nutrini, nešto što je iznad sudbine i one smrti koju nam katkada grčka tragedija nudi s takvom krajnjom okrutnošću. Neki od najistaknutijih sredozemnih stvaratelja znali su također raščiniti, neutralizirati, sve zlo, svu osudu. Silovitom, što je Marija Zambrao nazvala u sretnom izrazu kao „čvor tragičnog postojanja”, sredozemni se pjesnik vraća u svom smirenom promatranju onog temeljnog prostora u kojem sazrijeva *il dolce tempo che riscalda i colli*.

Može biti da iza spoznaje da postojanje nije druga stvar doli prihvaćanje smrti i korištenje ljubavne moći, sredozemnom piscu ostaje samo da čita u znakovima i simbolima svog mora. Prvo, u onima koji su bili plod Povijesti i temeljne oznake ljudske nazočnosti: zid, bunar, brod sa svojim veslima i jedrima, hramovi, samostani, kazališta, gradovi. Is-

to tako kao, nemojmo zaboraviti, i ruševine svega toga. Poslije je čovjek raspolagao s nekim manje ljudskim simbolima, ali mnogo uzvišenijim, to jest, prirodnim: šuma, stada, otok, ptica, izvor, špilje, vrtovi, dupini, zvijezde, vlastito more i, nadasve, *svjetlo*. To svjetlo – kako smo u početku podsjetili – nije samo fizičko svjetlo, koje, istovremeno, ujedinjuje i izokreće stvarnost, nego svjetlo spoznaje, svjetlo podjednakog osjećanja i razmišljanja, svjetlo koje govori – bolje nego ništa – o tom *sredozemnom duhu* u koji vjerujemo i moramo nastaviti vjerovati, jer nam u njemu protječe život, u njemu je naš spas.

Beleška o piscu

Antonio Colinas rođen je 30. siječnja 1946. u *La Bañezi*, u gradu s kojim je – unatoč svojoj velikoj strasti za putovanjima – uvijek ostao u bliskoj vezi. Pjesnik, pripovjedač,

esejist, prevoditelj, književni kritičar i novinar; njegovo djelo je uvijek bilo otvoreno i prema drugim kulturama zbog čega je imao jasan i dubok osjećaj univerzalnosti dok je njegovo djelo uvijek imalo čvrste korijene u zemlji rođenja.

U Madridu je završio povijest i čitav niz godina je bio lektor za španjolski jezik u Milanu i Bergamu, gdje je ostvario čitav niz izvrsnih prijevoda talijanskih književnika na španjolski, od kojih se ističu pjesnički opus *Giacoma Leopardija* i nobelovca *Salvatorea Quasimoda*.

Vjeran stapanju iskustva življenja i iskustva pisanja, stapanju poezije i života, njegovo djelo se ne bi moglo objasniti bez njegovog životnog iskustva, života koji je na dulja razdoblja provodio u drugačijim kulturnim prostorima – kako je dobro primjetio José Enrique Martínez u svojem kritičkom osvrtu na Colinasovo djelo – gdje je učio i bivao u intenzivnim dijalozima, prostorima kao što su jug Andaluzije (Cordoba), Miolano, Ibiza, Salamanca.

Colinas je jedna od najistaknutijih ličnosti španjolske književnosti posljednjih dekada. Nakon uspjeha svojega objavljenog književnog prvijenca «*Preludiji za jednu totalnu noć*» (*Preludios a una*

noche total), slijede: «*Gromovi i flaute u hramu*» (Truenos y flautas en un templo», 1972.), «*Grob u Tarquiniji*» (Sepulcro en Tarquinia, 1975.), «*Astrolab*» (Astrolabio, 1979.), «*U tami*» (En lo oscuro, 1981.), «*Noć onkraj noći*» (Noche más allá de la noche, 1983.), «*Divlji vinograd*» (La viña salvaje, 1985.), «*Orfejev vrt*» (Jardín de Orfeo, 1988.), «*Tišine vetre*» (Los silencios de fuego, 1992.), i naposljetku «*Knjiga krotkosti*» (Libro de la mansedumbre, 1997.)

Dobitnik je čitavog niza uglednih književnih nagrada kao što su «*Nagrada kritike*» 1975.; «*Državna nagrada za književnost*» 1982. «*Književna nagrada Castille i Leona*» 1998.

Balkansko književno društvo – Balkanski književni glasnik
www.glasnik.net

Edicija *Studije*

Antonio Colinas, Sredozemni duh i književno stvaranje

Glavni i odgovorni urednik Dušan Gojkov
Urednik Vesna Denčić

Copyright © by Jusuf A. Hećimović & Balkanski književni glasnik – BKG, 2010.

CIP – Katalogizacija u publikaciji, Narodna biblioteka Srbije, Beograd 82

BALKANSKI KNJIŽEVNI GLASNIK, [Elektronski izvor] /
Elektronski časopis. Način dostupa (URL) www.glasnik.net
Glavni i odgovorni urednik Dušan Gojkov.
Urednik PDF izdanja Vesna Denčić.
PDF dodatak časopisu.

ISSN 1452-9254 = Balkanski književni glasnik (Online)
COBISS.SR-ID 141175564

BKG 1 / 2010. Sveska 23. PDF SEPARAT
EDICIJA „ČITAJ I DAJ DALJE“